

Хомич Владислав Русланович

Студент філософського факультету (відділення Політологія)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0002-0106-9504>

e-mail: vladyslav.khomych@knu.ua

Внучко Світлана Миколаївна

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-9176-1304>

e-mail: vnuchko@knu.ua

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ КЕМАЛІСТСЬКОГО РЕЖИМУ ОПІКИ В ТУРЕЧЧИНІ (2007–2017)

Резюме

Статтю присвячено дослідженню трансформації кемалістського режиму опіки в Туреччині у 2007–2017 роках крізь призму інституційних змін, які визначили нову конфігурацію турецького республіканського порядку. Основну увагу зосереджено на аналізі того, як конституційні реформи та референдуми 2007, 2010 і 2017 років вплинули на перерозподіл владних повноважень, статус ключових державних інституцій та зміну механізмів взаємодії між політичною владою, судовою системою, армією і бюрократією. Показано, що кемалістський режим опіки тривалий час виконував функцію специфічного механізму стримування політичного процесу, в межах якого військові, вища судова влада та державний апарат позиціонували себе як гаранті секуляризму, унітаризму й засадничих принципів республіки.

Обґрунтовано, що руйнування цього режиму не зводилося лише до демократизації чи усунення військового впливу з політики. Натомість

він являв собою складний і суперечливий процес інституційної перебудови, в ході якого послаблення традиційних центрів кемалістської опіки супроводжувалося поступовим посиленням виконавчої влади. З'ясовано, що референдум 2007 року став важливим етапом зміни моделі легітимації президентської влади, оскільки запровадив всенародне обрання президента. Встановлено, що референдум 2010 року сприяв послабленню позицій старої опікунської системи, передусім через зміни у сфері судоустрою та цивільно-військових відносин, але водночас відкрив нові можливості для політичного контролю над судовими інституціями. Доведено, що референдум 2017 року завершив цей цикл трансформацій, закріпивши перехід до президентської системи правління та істотно змінивши баланс між гілками влади.

У статті підкреслено, що трансформація кемалістського режиму опіки мала подвійний характер: послаблення військово-бюрократичного патронажу над політикою водночас супроводжувалося формуванням нової моделі централізації влади. Зроблено висновок, що інституційні зміни 2007–2017 років трансформували стару систему опіки, але разом з тим створили підґрунтя для нового формату політичного домінування, у межах якого демократична легітимація не обов'язково супроводжується збереженням ефективних конституційних стримувань і противаг.

Ключові слова: кемалізм; конституціоналізм; режим опіки; Туреччина; конституційний референдум; президенталізм; республіканський порядок; інституційна трансформація.

Вступ

Упродовж останніх двох десятиліть трансформація кемалістського режиму опіки в Туреччині перетворилася на один із найбільш показових прикладів того, як конституційні зміни здатні водночас слугувати інструментом демократизації та механізмом перебудови владної архітектури. Це питання виходить далеко за межі регіонального аналізу. Турецький досвід дає змогу простежити, яким чином «охоронні» інститути республіки, створені задля збереження її засадничих принципів, у певний історичний момент самі перетворюються на об'єкт делегітимації та конституційної деконструкції. Для осмислення сучасних форм демократичного відступу, конституційного популізму та виконавчого персоналізму цей випадок залишається надзвичайно актуальним.

У Туреччині йдеться про кемалістський конституціоналізм як особливий різновид опікунського (тутелярного) порядку. Політична конкуренція в ньому допускалася, проте залишалася обмеженою надбудовою інститутів, покликаних охороняти світський, унітарний і державоцентричний характер республіки. Конституція 1982 року, ухвалена після військового перевороту, посилила виконавчу владу й закріпила кемалістський

лад у формі, що суттєво звужувала простір автономної партійної політики. Проблема трансформації цього режиму широко досліджується вченими з різних наукових галузей. Серед ключових авторів Н. Ксьондзик, Г. Замікула, Е. Ахмедова, Л. Гьоненч, А. Балі, А. Арато, Б. Есен та Ш. Гюмюшчу. Їхні роботи зосереджені на поясненні природи кемалістського конституціоналізму, його інституційних характеристик та механізмів трансформації, а також на тих викликах, які конституційні референдуми 2007, 2010 і 2017 років становлять для демократичного порядку.

Метою цього дослідження є з'ясування того, яким чином кемалістський конституціоналізм функціонував як режим опіки та як конституційні референдуми 2007, 2010 і 2017 років змінили його інституційні засади, трансформували республіканський порядок Туреччини. У роботі здійснено спробу показати, що ліквідація кемалістської опіки не може зводитися лише до конституційних змін, адже це багатовимірне явище, сформоване поєднанням політичних, соціальних і правових чинників. Водночас підкреслюється, що цей процес висвітлює внутрішні суперечності демократії, адже значною мірою він став відповіддю на розчарування в можливостях ліберального конституціоналізму та на ослаблення довіри до традиційних інститутів.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових методів, зокрема аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Ключове місце посідає аналіз наукових праць теоретичного й емпіричного характеру, присвячених феномену кемалістського тутеляризму та особливостям його конституційної трансформації. Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати основні підходи до пояснення змісту референдумів 2007, 2010 і 2017 років із погляду демократизації, ліберального конституціоналізму та авторитарного зсуву, а також виокремити їхні спільні риси та специфічні відмінності у різних інтерпретаційних контекстах. Окрім того, у роботі використано контент-аналіз для опрацювання наукових публікацій, висновків міжнародних інституцій, насамперед Венеційської комісії та місії ОБСЄ/БДПЛ, а також матеріалів конституційних дебатів. Таке методологічне поєднання дозволило здійснити комплексне дослідження трансформації кемалістського режиму опіки на різних аналітичних рівнях.

Результати дослідження

Для розуміння змісту конституційних переломів 2007–2017 років слід спочатку з'ясувати, що саме мається на увазі під кемалістським конституціоналізмом. У цьому дослідженні термін використовується не у вузько ідеологічному сенсі (просте посилання на спадщину Мустафи Кемаля Ататюрка), а як позначення особливого нормативно-інституційного

порядку. Республіка в його межах мислилася як політична форма, що потребує постійного охоронця. Саме такий підхід поєднує матеріальні принципи (світськість, неподільність держави, унітаризм, пріоритет державного інтересу) з інституційними механізмами, які мають право втручатися в політичний процес тоді, коли обрана більшість, на думку «охоронців», відхиляється від «справжньої» республіканської лінії.

Конституція 1982 року закріпила цю логіку з особливою виразністю. Формально Туреччина зберігала парламентаризм, однак президентські повноваження були помітно сильнішими, ніж у класичних парламентських системах. Військові та вищі судові інстанції отримали роль своєрідних резервних центрів державної влади. Н. Ксьондзик наголошує, що основний закон, розроблений після перевороту 1980 року, був жорстким і державоцентричним — фактично він запроваджував режим «керованої демократії» [1, с. 100–105]. Суть тут не лише в обмеженнях для партій. Ідеться про саму логіку республіканської конструкції: народний суверенітет у ній від початку виступав не верховним принципом, а об'єктом опіки з боку інституцій, покликаних охороняти державну ідентичність.

Турецька Республіка кінця XX століття була, по суті, парламентсько-опікунською системою з кількома рівноправними охоронцями: армією, президентурою, вищою судовою владою та бюрократією. Жоден із них не мав монополії на владу, проте кожен зберігав реальну здатність блокувати небажаний політичний курс. Б. Есен та Ш. Гюмюшчю визначають цей порядок як «опікунську демократію», в якій військові та судова влада діяли як реальні вето-гравці щодо виборної політики [2, с. 1582–1585]. Тютеляризм без єдиного центру є, мабуть, найточніша характеристика цієї моделі.

Ключовою ознакою цього порядку була конституціоналізація «недоторканих» принципів республіки. Світськість, неподільність держави та національно-державна єдність виступали не просто орієнтирами політики, а межами допустимого для самої демократії. Турецький конституціоналізм тривалий час функціонував у режимі подвійного захисту: він охороняв водночас владні процедури і сам зміст республіканської ідентичності, роблячи другий елемент фактично недоторканим для виборної більшості. В межах даної концептуальної основи органічно впливали і партійні заборони, і судовий контроль, і військові сигнали втручання. Конфлікти Партії справедливості і розвитку (ПСР) із конституційним судом та армією були лише найвидимішим виявом глибшого розлому між двома несумісними уявленнями про суверенітет: чи є народна воля верховною, чи вона залишається підпорядкованою апіорним принципам, які «охоронці» привласнили собі право інтерпретувати.

Утім, було б методологічною помилкою ототожнювати кемалістський режим опіки із суцільною інституційною нерухомістю. Турецька

система містила внутрішню суперечність: чим більше суспільна мобілізація виносила на авансцену релігійно-консервативні, периферійні та нові соціальні групи, тим складніше ставало підтримувати старий баланс між виборчою політикою та охоронною владою без регулярних криз. У міру того, як ПСР здобувала електоральні перемоги, стара опікунська архітектура дедалі частіше сприймалася її виборцями не як гарантія республіки, а як інструмент елітарного стримування демократичного представництва. Тут і криється головна напруга турецького конституційного процесу: послаблення позавибірних «охоронців» та розбудова ліберальних стримувань. Це далеко не одне й те саме, хоча в публічній риторичі ці процеси часто подавалися як тотожні.

Референдум 2007 року. Першим серйозним ударом по кемалістській опікунській схемі став референдум 21 жовтня 2007 року. Безпосереднім тлом для нього послужила гостра криза президентських виборів, що розгорнулася навколо кандидатури Абдуллаха Гюля. Л. Гьоненч детально показує, як конфлікт навколо парламентського обрання президента, втручання Конституційного суду у питання кворуму та політичний тиск секуляристського табору продемонстрували межі старого механізму відтворення верхівки державної влади [3, с. 520–523]. У відповідь правляча ПСР винесла на плебісцит пакет змін, який передбачав пряме обрання президента народом, скорочення терміну його повноважень із семи до п'яти років, можливість повторного обрання та скорочення строку повноважень парламенту. Пакет здобув підтримку приблизно двох третин голосів [3, с. 521].

На перший погляд — типова демократизаційна поправка: президента віднині мав обирати не парламент, а безпосередньо виборець. Та інституційний ефект цієї новації був значно глибшим. Президент у турецькій моделі ніколи не був цілковито церемоніальною фігурою. Конституція 1982 року і без того містила посилений президентський елемент [3, с. 488–489]. Перенесення джерела президентської легітимності з парламенту безпосередньо до народу не просто «демократизувало» процедуру. Воно змінило конституційний образ режиму: у межах формально парламентської системи почав вибудовуватися окремих, плебісцитарно легітимований центр політичної ваги.

На окрему увагу заслуговує символічний вимір кризи 2007 року. Кандидатура Абдуллаха Гюля викликала спротив не лише як кадровий вибір ПС. Р. Для частини секуляристського істеблішменту вона уособлювала загрозу монополії кемалістського центру на визначення «належного» образу республіки. Втручання суду та мобілізація охоронного дискурсу фактично засвідчили, що президентська посада залишається останнім бастіоном старого порядку. ПСР, відповідно, перетворила питання про обрання президента на питання народного суверенітету, таким чином перевівши

конфлікт із процедурної площини до символічної боротьби за право говорити від імені нації.

Л. Гьоненч зауважує, що пряме обрання президента було не стільки наслідком продуманого конституційного інжинірингу, скільки реакцією на ескалацію конкретної політичної кризи [3, с. 522–523]. Це означало, що до усталеної системи було вбудовано елемент, внутрішня логіка якого суперечила її загальній архітектурі. Президент, який раніше черпав легітимність із парламентського рішення і тому залишався процедурно пов'язаним із ним, відтепер міг претендувати на власний, незалежний мандат від виборців. Так, у межах формально-парламентської системи виникла прихована подвійна легітимність без жодного конституційного механізму, здатного розв'язати неминучі конфлікти між її двома джерелами.

Сам по собі референдум 2007 року не зруйнував режим опіки. Але він глибоко підірвав одну з його центральних технологій — контрольоване відтворення президентської інституції як частини охоронного балансу. Якщо раніше президент, навіть за наявності сильних повноважень, виникав із парламентського поля, то тепер він набув потенціалу прямого апелювання до нації. Символічний «народ» почав поступово витіснити парламент як головне джерело верховної політичної валідності. У пізнішій оцінці Венеційської комісії саме запровадження прямого обрання президента у 2007 році було кваліфіковано як початок руху Туреччини у бік напівпрезиденталізму [4, с. 2–3].

Таким чином, 2007 рік слід трактувати як перший момент конституційної реполітизації верхівки держави. Кемалістський «президент-охоронець» не зник миттєво, але сама інституція президентства почала виходити з логіки колегіальної опіки й рухатися до логіки персоналізованої народної санкції. Тому це був не фінал ліквідації кемалістського опікунського порядку, а його початок.

Референдум 2010 року. Конституційний пакет 2010 року виявився, без перебільшення, найсуперечливішим етапом усього циклу реформ. Він містив низку положень, що мали вигляд класичних кроків демократизації та європеїзації: зміцнення індивідуальних прав, запровадження інституту омбудсмена, розширення колективних трудових прав, послаблення юрисдикції військових судів, скасування імунітету для організаторів перевороту 1980 року [5, с. 108]. Дата плебісциту була обрана не випадково. 12 вересня 2010 року припадало на річницю військового перевороту. ПСР подавала себе як силу, що остаточно ламає інституційну спадщину воєнної опіки. Реформу було схвалено комфортною більшістю, хоча результати чітко зафіксували ідеологічний та регіональний поділ турецького суспільства [5, с. 109].

Венеційська комісія охарактеризувала реформу як «clear step in the right direction» («чіткий крок у правильному напрямку»), особливо у частині демократизації судового врядування й розширення складу Вищої ради суддів і прокурорів [6, с. 5]. Підстави для такої оцінки зрозумілі, адже у межах попередньої опікунської системи турецька судова влада була високою мірою централізованою і виконувала не лише правозастосовну, а й політично-охоронну функцію [6, с. 6]. Послаблення судово-бюрократичної замкненості дійсно могло сприйматися як засіб обмеження кемалістського патронажу.

Проблема, однак, полягала в тому, що один пакет об'єднав ліберально-правозахисні та інституційно-судові зміни. Саме це породило діаметрально протилежні оцінки. Прихильники бачили в реформі доказ її демократичної природи: права людини, цивільний контроль і європейська адаптація виступали елементами єдиного процесу. Критики ж вважали, що гуманітарні положення слугували легітимаційною оболонкою для головної мети — перелому конфігурації влади у верхніх ешелонах держави. Тому оцінка референдуму 2010 року залежала не стільки від змісту самих поправок, скільки від відповіді на ширше запитання: чи є демократичним такий спосіб нейтралізації охоронних інститутів, який не створює нових гарантій їхньої автономії після послаблення?

Саме цю проблему порушує А. Балі, позицію якого аналізує І. Ташчіоглу. А.Балі трактує незалежність турецьких вищих судів у попередній моделі як парадоксальну: вона слугувала захистом ідеологічних заasad держави від волі демократичної більшості, а не захистом індивіда від державного втручання. За такої логіки реорганізація Конституційного суду та Вищої ради суддів і прокурорів могла розглядатися як де-тутеларизація та включення судової влади до ширших механізмів демократичної підзвітності [7, с. 166–167]. Позиція досить аргументована, але вона залишає без відповіді ключове питання: хто саме заповнить інституційний простір, звільнений після послаблення старих «охоронців».

Інший акцент ставить А. Арато (також у аналізі І. Ташчіоглу). Для нього пакет 2010 року виступала черговою фазою боротьби правлячої більшості з вищою судовою владою, де уряд намагався перетворити електоральну перевагу на квазісуверенне право переписувати конституційні правила [7, с. 159–161]. За такої логіки де-тутеларизація судової системи ще не означає встановлення ліберальної моделі судової незалежності, якщо сам процес реформування розгортається в межах мажоритаристського домінування.

Ця двоїстість прочитується і в самому висновку Венеційської комісії. Позитивно оцінюючи розширення складу Вищої ради суддів і прокурорів (HSYK) та ослаблення контролю міністра юстиції, Комісія водночас прямо

зазначила, що дискусійним є питання про те, чи справді оновлена модель збільшить судову незалежність, чи, навпаки, відкриє додаткові можливості для впливу правлячої більшості [6, с. 6]. Подальший розвиток подій, на жаль, підтвердив саме песимістичний сценарій. Розмикання старого судівського картелю, яке в 2010 році ще могло виглядати як лібералізація, ретроспективно дедалі виразніше прочитується як підготовка ґрунту для нового, більш централізованого підпорядкування судової влади.

Отже, референдум 2010 року є суперечливим конституційним переломом. Він руйнував і будував одночасно, але результат будівництва відрізнявся від задекларованого. Військово-судова опіка була підважена, імунітети старого режиму частково знесені, «кемалістські охоронці» позбавлені частини своєї нормативної недоторканності. Натомість на місці ліквідованих конструкцій не виникло ліберально-конституційної рівноваги. Питання більше не стояло як «виборна більшість проти опікунської надбудови». Воно трансформувалося в інше: хто і в який спосіб контролюватиме судову інфраструктуру після опіки. 2010 рік став вирішальним етапом переходу від розсіяної опіки до більш централізованого партійно-виконавчого домінування.

Референдум 2017 року. Референдум 16 квітня 2017 року став кульмінацією описаного процесу. Якщо 2007 рік змінив джерело президентської легітимності, а 2010 рік послабив старі судово-військові опори кемалістського порядку, то 2017 рік уже безпосередньо переписав архітектуру держави, завершивши перехід від парламентсько-опікунської системи до виконавчого президенталізму. За змінами, схваленими плебісцитом, президент ставав єдиним носієм виконавчої влади, посада прем'єр-міністра ліквідовувалася, президент отримував право призначати і звільняти віцепрезидентів, міністрів і вищих посадових осіб, зберігати партійну приналежність, видавати президентські декрети та істотно впливати на судову владу [8, с. 15–18]. Водночас плебісцит був виграний мінімальною більшістю, що саме по собі свідчило не про конституційний консенсус, а радше про глибоко поляризований характер запропонованого режимного зсуву [5, с. 110].

Слід зауважити, що конституційна ревізія 2017 року значною мірою юридично оформлювала вже наявну політичну практику. Б. Есен та Ш. Гюмюшчю ще до референдуму фіксували, що після всенародного обрання Реджепа Ердоґана президентом у 2014 році де-факто розпочалося розширення президентського впливу на виконавчу владу, хоча формально Конституція й надалі залишала її за прем'єр-міністром та урядом [2, с. 1583–1584]. Референдум 2017 року, таким чином, не створював нову модель із нуля, а надавав уже наявному зсуву конституційну форму.

Юридично це означало зміну самої архітектури виконавчої влади. До 2017 року в системі зберігався хоча б формальний дуалізм: президент, навіть будучи сильним політично, співіснував з урядом на чолі з прем'єр-міністром і з парламентом як центром формування кабінету. Після 2017 року цей дуалізм було ліквідовано. Е. Ахмедова показує, що нова редакція Конституції перетворила президента на одноосібний осередок виконавчої влади, тоді як уряд фактично перестав бути самостійним конституційним суб'єктом [8, с. 16–18].

Венеційська комісія у висновку 2017 року сформулювала, мабуть, найточнішу інституційну критику цього переходу. Комісія констатувала, що «турецький тип» президенталізму наділяє президента ширшими повноваженнями, ніж це властиво класичним президентським системам, проте не забезпечує порівнянних стримувань і противаг. Причини цього крилися у відсутності сильної двопалатності, федералізму та достатньої незалежної судової влади. Одночасне проведення президентських і парламентських виборів додатково інтенсифікує зрощення партійної та державної влади [4, с. 10–11, 27–28]. Окремо Комісія виділила нову систему формування Вищої ради суддів і прокурорів, у якій президент прямо або опосередковано здобуває визначальний вплив на суддівське врядування [4, с. 26–28].

Контекст ухвалення цих змін заслуговує на окрему увагу. Референдум відбувався в умовах надзвичайного стану, запровадженого після невдалої спроби перевороту 2016 року. Місія ОБСЄ/БДПЛ констатувала, що кампанія проходила на нерівному полі: сторони не мали рівних можливостей, а виборці не отримали неупередженої інформації щодо предмета голосування [9, с. 2, 12]. Поправки, що зачіпали 72 статті Конституції, були винесені на голосування як єдиний пакет, що суперечило належним практикам референдумної процедури [9, с. 2–3]. Наскільки за таких умов можна говорити про справжнє народне волевиявлення є питанням, яке залишається дискусійним і досі.

Показовим є й те, що президент у новій моделі не виводився поза межі партійної політики. Навпаки, він повертався до неї як її верховний центр. Це розривало з логікою, за якою президент мав бодай формально стояти «над» партійним змаганням. У поєднанні з правом декретування, кадрових призначень і впливу на судове врядування така модель означала злиття державного апарату, партійної більшості та президентської канцелярії. Для республіканського порядку це мало принципове значення, оскільки руйнувалися залишки інституційної дистанції між державою як *res publica* та правлячою політичною силою.

З політико-теоретичного погляду, 2017 рік є моментом зміни самого носія опіки. Якщо кемалістський порядок спирався на множинних «охоронців» республіки (армію, президента, суди, бюрократію), то новий

порядок дедалі більше концентрує функцію «охорони» в постаті всенародно обраного президента, який претендує на втілення нерозділеної народної волі. Інакше кажучи, опіка не зникає, а персоналізується. Замість розсіяної мережі тuteurних інститутів виникає єдиний виконавчий центр, який легітимує себе не мовою охорони інституційного порядку, а мовою безпосереднього мандата від нації.

У цьому сенсі 2017 рік означав завершення ліквідації кемалістського конституціоналізму як режиму колективної опіки. Але не завершення опіки як такої. Нова конституційна конструкція створила умови для іншої її форми — посткемалістської, мажоритарно-плебісцитарної, в якій президент стає головним інтерпретатором суспільного інтересу, а інші гілки влади втрачають самостійну здатність до ефективного стримування.

Інституційні наслідки для республіканського порядку Туреччини. Інституційні наслідки циклу референдумів 2007–2017 років доцільно розглядати щонайменше у чотирьох взаємопов'язаних вимірах. Перший вимір — зміна джерела верховної легітимності. У кемалістській республіці, попри сильну державницьку надбудову, парламент залишався центральним місцем формального втілення національного суверенітету. Президент і судово-військові інститути виконували охоронну, коригувальну або блокувальну функцію. Після 2017 року цей баланс зсунувся: саме президент дедалі більше постає як головний носій прямого народного мандата. Республіканська символіка поступово мігрувала від парламентського представництва до персоналізованої плебісцитарної легітимності.

Другий вимір — трансформація принципу поділу влади. У старому порядку реальний баланс деформувала надмірна вага невиборних «охоронців», але сама система передбачала множинність центрів інституційного вето. Новий порядок цю множинність істотно скоротив. Парламент втратив монополію на формування уряду, а судова влада опинилася під посиленням впливом виконавчого центру.

Третій вимір — статус судової влади. Кемалістська судова «незалежність» була інструментом ідеологічного самозбереження держави, і її було усунуто. Та вільного місця не залишилося. Реформа 2010 року вже продемонструвала, що судова незалежність перетворюється на предмет боротьби, а не на її гарантований результат. Після 2017 року це питання вирішилося, але не на користь нейтрального арбітра, а на користь суду, вбудованого в логіку президентського домінування.

Четвертий вимір — переосмислення самої республіки. За кемалістської моделі республіка мислилася як публічний порядок, захищений від надмірної мінливості масової політики. За постреферендумної моделі вона дедалі більше тлумачиться як форма безпосереднього санкціонування сильної виконавчої влади народом. Відбувається зміна конституційної

семантики: те, що раніше легітимувалося мовою охорони секулярної державності, тепер легітимується мовою ефективності, стабільності та прямого мандата.

Унаслідок цього республіканський порядок Туреччини втратив одну з головних ознак класичної республіканської моделі — перевагу безособової інституції над персоналізованим мандатом. Слід визнати, що в кемалістській версії ця безособовість теж була проблемною: вона нерідко підмінялася опікою державного апарату над суспільством. Після 2017 року, однак, проблема набула іншої форми. Вже не «держава без політики», а «політичний лідер як держава» стає домінантною формулою конституційної уяви.

Із цього випливає, що референдуми 2007, 2010 і 2017 років не слід розглядати ізольовано. Вони утворюють послідовний конституційний ланцюг, у межах якого поетапно було розібрано старі механізми колективної опіки й створено умови для концентрації влади в інституті президента. У термінах режимного аналізу йдеться не про «нормалізацію» турецької демократії після тутеляризму, а про перехід від опікунської демократії до персоналізованої моделі — спочатку конкурентного, а згодом дедалі менш конкурентного виконавчого домінування [10, с. 303–326].

Турецький випадок ілюструє фундаментальну закономірність порівняльного конституціоналізму: ліквідація опікунських інститутів є необхідною, але аж ніяк не достатньою умовою демократизації. Там, де цей процес супроводжується розбудовою інклюзивних процедур, незалежного суду, дієвого парламентського контролю та медійного плюралізму, відкривається шлях до ліберального конституціоналізму. Там, де його заповнює плебісцитарна логіка, персоналізація виконавчої влади та поглинання незалежних інститутів, — опіка не зникає, а змінює носія, стаючи централізованою і менш оскаржуваною. Це розгалуження робить турецький досвід цінним аналітичним матеріалом для осмислення сучасного конституційного популізму та ерозії представницької демократії.

Висновки

Кемалістський конституціоналізм у Туреччині слід розуміти передусім як інституціоналізований режим опіки. Його основу становила не парламентська оболонка, а мережа охоронних інститутів (військових, судових, президентських і бюрократичних), які колективно утримували межі виборної політики. Саме тому ліквідація цього порядку не могла бути безконфліктною: за риторикою демократизації неминуче стояв перерозподіл влади.

Кожен із трьох референдумів виконував окрему, але взаємопов'язану функцію. У 2007 році пряме обрання президента вперше розірвало зв'язок

між парламентською і президентською легітимністю, створивши приховану конституційну суперечність, яка чекала на розв'язання. У 2010 році військово-судова архітектура опіки була підірвана, її нормативний імунітет зламаний, але звільнений простір не заповнився ліберальними стримуваннями, натомість він відкрився для нового, партійно орієнтованого переформатування судової влади. У 2017 році накопичені зрушення були конституціоналізовані: виконавчий президенталізм отримав юридичну форму, а домінування президента в державній системі — конституційне підґрунтя.

Головний інституційний наслідок конституційних референдумів 2007–2017 років, таким чином, полягає в тому, що Туреччина пройшла шлях не від опіки до ліберальної демократії, а від плюралізованої кемалістської опіки до персоналізованої виконавчої опіки. Це призвело до зниження автономії парламенту, ослаблення горизонтальної підзвітності, зміни статусу судової влади та трансформації республіканського порядку з охоронюваного державницького режиму на плебісцитарно-мажоритарну модель політичної легітимації.

Перспективними напрямками подальших досліджень залишаються: аналіз практики застосування президентських декретів після набрання чинності змінами 2017 року; вивчення ролі Конституційного суду в новій системі стримувань і противаг; порівняльне дослідження турецького випадку з іншими прикладами посттоталітарного авторитарного конституціоналізму. Окремого вивчення потребує питання про те, чи здатні виборчі та муніципальні цикли останніх років запустити зворотний процес — конституційне відновлення республіканського балансу без реставрації старої кемалістської опіки.

Список посилань

1. Ксьондзик, Н. М. (2007–2008). Особливості функціонування «Третьої республіки» в Туреччині (генеза і наслідки). Українська орієнталістика. Вип. 2–3. С. 100–105.
2. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606. 26 p. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732>.
3. Gönenç, L. (2008). Presidential elements in government: Turkey. *European Constitutional Law Review*, 4(3), 488–523. 36 p. <https://doi.org/10.1017/S1574019608004884>.
4. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2017). Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a national referendum on 16 April 2017. Strasbourg:

-
- Council of Europe. 30 p. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e)
5. Замікула Г. О. Конституційні реформи в Турецькій Республіці в XXI столітті. Правничий вісник Університету «КРОК». 2018. № 30С. 105–112. <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/59>
 6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2010). Interim opinion on the draft law on the High Council for Judges and Prosecutors (HSYK) of Turkey. Strasbourg: Council of Europe. 18 p. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)042-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)042-e)
 7. Taşçıoğlu, İ. (2024). Revisiting the debates on the 2010 constitutional referendum in Turkey: Democratic transition or authoritarian populism? *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 153–174. 22 p. <https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1410719>.
 8. Ахмедова, Е. Р. (2021). Розширення повноважень президента Туреччини: новий правовий порядок та його наслідки. *Правова держава*. 2021. Вип. 42. С. 11–21. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232406>.
 9. OSCE/ODIHR. (2017). Turkey, constitutional referendum, 16 April 2017: Final report. Warsaw: OSCE/ODIHR. 31 p. <https://odihhr.osce.org/en/elections/turkey/306906>
 10. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2017). A small yes for presidentialism: The Turkish constitutional referendum of April 2017. *South European Society and Politics*, 22(3), 303–326. <https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1384341>.

References

1. Ksondzyk, N. M. (2007–2008). Features of the functioning of the “Third Republic” in Turkey (genesis and consequences) [in Ukrainian]. *Ukrainska orientalistyka*, (2–3), 100–105.
2. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732>
3. Gönenç, L. (2008). Presidential elements in government: Turkey. *European Constitutional Law Review*, 4(3), 488–523. <https://doi.org/10.1017/S1574019608004884>
4. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2017). Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January

- 2017 and to be submitted to a national referendum on 16 April 2017. Council of Europe. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e)
5. Zamikula, H. O. (2018). Constitutional reforms in the Republic of Turkey in the 21st century [in Ukrainian]. *Pravnychy visnyk Universytetu "KROK"*, (30), 105–112. <https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/59>
 6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2010). Interim opinion on the draft law on the High Council for Judges and Prosecutors (HSYK) of Turkey. Council of Europe. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)042-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)042-e)
 7. Taşcıoğlu, İ. (2024). Revisiting the debates on the 2010 constitutional referendum in Turkey: Democratic transition or authoritarian populism? *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 153–174. <https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1410719>
 8. Akhmedova, E. R. (2021). Expansion of the powers of the President of Turkey: A new legal order and its consequences [in Ukrainian]. *Pravova derzhava*, (42), 11–21. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232406>
 9. OSCE/ODIHR. (2017). Turkey, constitutional referendum, 16 April 2017: Final report. <https://odihr.osce.org/en/elections/turkey/306906>
 10. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2017). A small yes for presidentialism: The Turkish constitutional referendum of April 2017. *South European Society and Politics*, 22(3), 303–326. <https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1384341>

Vladyslav Khomych

Student, Faculty of Philosophy (Department of Political Science)

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0002-0106-9504>

e-mail: vladyslav.khomych@knu.ua

Svitlana Vnuchko

PhD in Political Science, Associate Professor Department of Politology

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-9176-1304>

e-mail: vnuchko@knu.ua

THE TRANSFORMATION OF THE KEMALIST TUTELARY REGIME IN TURKEY (2007–2017): AN INSTITUTIONAL DIMENSION

Abstract

The article examines the transformation of the Kemalist tutelary regime in Turkey between 2007 and 2017 through the lens of institutional changes that redefined the configuration of the Turkish republican order. The primary focus is on analyzing how the constitutional reforms and referendums of 2007, 2010, and 2017 affected the redistribution of powers, the status of key state institutions, and the changing patterns of interaction among political authority, the judiciary, the military, and the bureaucracy. It is shown that the Kemalist tutelary regime long served as a distinctive mechanism for constraining the political process, within which the military, the higher judiciary, and the state apparatus positioned themselves as guarantors of secularism, unitarism, and the foundational principles of the republic.

The article argues that the dismantling of this regime was not reducible to democratization or the removal of military influence from politics. Rather, it constituted a complex and contradictory process of institutional restructuring, in which the weakening of the traditional centers of Kemalist tutelage was accompanied by the gradual strengthening of executive power.

It is established that the 2007 referendum marked a significant shift in the model of presidential legitimation by introducing the direct popular election of the president. The 2010 referendum is shown to have undermined the old tutelary system – primarily through changes in the judiciary and civil-military relations – while simultaneously opening new avenues for political control over judicial institutions. The 2017 referendum is demonstrated to have completed this cycle of transformations by consolidating the transition to a presidential system of government and substantially altering the balance among the branches of power.

The article emphasizes that the transformation of the Kemalist tutelary regime had a dual character: on the one hand, it meant the weakening of military-bureaucratic patronage over politics, while on the other hand, it contributed to the formation of a new model of centralized power. It is concluded that the institutional changes of 2007–2017 not only dismantled the old tutelary system but also laid the groundwork for a new form of political domination in which democratic legitimacy is not necessarily accompanied by the preservation of effective constitutional checks and balances.

Keywords: Kemalism; constitutionalism; tutelary regime; Turkey; constitutional referendum; presidentialism; republican order; institutional transformation.

Надійшла до редакції/ Received: 12.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 01.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026